

ANTONÍN VAISHAR, JANA ZAPLETALOVÁ

KE SPRÁVNOSTI VYUŽITÍ STATISTICKÉHO VYMEZENÍ MĚSTA V GEOGRAFII

A. Vaishar, J. Zapletalová: *To the Correct Application of Statistical Delimitation of Towns in Geography*. — Sborník ČSGS, 94, 2, p. 103—106 (1989). — The paper deals with the problems of the delimitation of the town and the country. It responds to a new distribution of rural and urban communities on the basis of an administrative approach. It stresses the fact that the geographical research of the settlement structure must start from the objectively existing settlement system units — „settlements“, and not from „communities“ — administratively subjected delimited units.

Dvojice autorů A. Andrla a V. Srb publikovala v loňském ročníku Sborníku Čs. geografické společnosti své pojetí koncepce pojmů město a venkov (1). Toto pojetí vychází z administrativně právního stanovení městských národních výborů 1., 2. a 3. kategorie včetně hlavních měst a měst se zvláštním statutem. Obce mimo působnost těchto národních výborů navrhuje autoři příspěvku považovat za venkovské obce. O této koncepci autoři soudí, že by se mohla stát podkladem pro různé účely včetně geografických studií a analýz.

Je nutno souhlasit s autory, že definování města je v naší i světové literatuře značně nejednotné a řada autorů i zásadních prací tuto otázku prostě obchází. To ostatně platí i o základním pojmu celé geografie osídlení — o pojmu sídlo. I přes nejednotnost definicí je však namístě připomenout, že žádný z odborníků neztotožňuje pojmy sídlo a obec. Pro zajímavost lze uvést definici sídla jednoho z obou autorů zmíněného příspěvku: „Lidská sídla jsou objektivně existující elementární části stálého osídlení, topograficky ucelené, víceméně kompaktní a vzájemně prostorově oddělené entity představující jednotu kolektivit trvale (popřípadě zčásti i přechodně) bydlících lidí, obytných a pracovních objektů, zařízení služeb a technické vybavenosti, výrobních a nevýrobních aktivit“ (2).

Zatímco základním problémem geografické definice sídla je jeho rozlišení od ostatních sídel a od forem osídlení, které geografie za sídla nepovažuje (např. rekreační tábory, vědecké základny, marigotky stávkářů apod.), je základním problémem definice města jeho rozlišení od vesnice. Je pochopitelné, že definice města se zaměřují nikoliv na podstatu, ale na jevové formy, které jedině lze přesně ohraničit, případně kvantifikovat. U nás tyto jevové formy byly na svou dobu dobře rozpracovány v dnes už klasické práci V. Srba a M. Kučery (3). Problém je v tom, že — jak správně uvádějí autoři rozebíraného příspěvku (1) — některé

jevové formy města a vesnice se v současné době rychle mění, což souvisí mimo jiné i s jevem, který autoři nazývají „nepřímou urbanizací“. Již dnes se dá prokázat — a to nikoliv na výjimečných případech — že některé „venkovské“ regiony s vysokým podílem zaměstnanců v zemědělství a lesnictví mají rozvinutější některé atributy městského způsobu života než tradiční regiony, považované za urbanizované, s nepatrným podílem zaměstnaných v prvovýrobě (4). Do budoucna lze předpokládat možnou situaci, kdy v určitých perspektivních venkovských oblastech bude rozvinutější „městský“ způsob života než v některých městech s tradičním průmyslem, jakých je řada například v severovýchodních Čechách.

Proto je nutno se znovu vrátit k podstatě oddělení města od vesnice. Tato podstata tkví v dělbě práce mezi odvětvími, vyžadujícími koncentraci (průmysl, služby, správa) a odvětvími, vyžadujícími homogennější rozložení v území (zemědělství, lesní hospodářství). Tuto podstatu podle našeho názoru v současné době vystihuje nejlépe centralita měst, která je jevově dána zejména dojížděnkou do měst za prací a službami. Je třeba ovšem vzít v úvahu, že v aglomeracích a konurbacích může hrát úlohu rovněž dělba práce mezi jednotlivými městy, která může být silnější než nodální charakter vztahů.

K definici pojmu „město“ je dále nezbytné zdůraznit, že v rámci vědeckého přístupu může geograf vycházet pouze z nadřazeného pojmu sídlo, jako objektivní jednotky osídlení a ne z pojmu obec, jako administrativní jednotky stanovené subjektivně. Na přelomu 70. a 80. let došlo u nás k masovému slučování obcí se zdůvodněním racionalizace státní správy. Na podstatě většiny venkovských obcí se však administrativním připojením k městu nic nezměnilo a „přeřazení“ jejich obyvatel z „venkovských“ na „městské“ je vědecky neoprávněné. Extrémním příkladem v tomto směru je Pelhřimov, k němuž bylo připojeno 57 okolních venkovských obcí, vzdálených od města až 14 km, přičemž dvě třetiny z nich mají méně než 100 obyvatel. Podobných příkladů by bylo možno uvést více. Přitom na druhé straně v některých okresech neproběhlo slučování obcí tak výrazně. Už tento fakt nerovnoměrného slučování obcí vnáší do předpokládané koncepce značnou míru subjektivismu.

Která sídla lze tedy považovat za města? Podle našeho názoru by to mohla být jádra regionů „město — zázemí“ (s výhradou výše uvedené poznámky, týkající se aglomerací a konurbací), jejichž koncepce je na dialektickém protikladu města a vesnice vybudována (5). Jejich seznam lze (ovšem bez nároku na úplnost a trvalou platnost) převzít z práce S. Reháka a J. Maryáše (6).

Je samozřejmě, že v realitě nebude moci být splněn požadavek dichotomického třídění. Nejde přitom jen o přechodná sídla, která je konec konců možno vždy přiřadit k té sídelní formě, k níž má nejbliž nebo k níž směřují trendy jejich vývoje. Současná realita totiž vytváří další typ sídel, která nelze zařadit mezi města ani mezi vesnice a která ani nemají naději se bez podstatného podnětu zvenčit k některé z těchto forem přiblížit. Jde o takzvaná „sídliště“, pod nimiž rozumíme rozsáhlejší komplexy bytových domů stavěné panelovou technologií na okrajích velkých a středních měst. Řada z těchto sídlišť splňuje svým prostorovým oddělením od města a samostatností urbanistické koncepce definiční požadavek sídla, který je ještě umocněn značnými demografickými a dalšími odlišnostmi od ostatního města a je tedy relevantní otázkou typu

takového sídla. Dosud rozšířenou představou je, že jde o součást měst. Při bližší analýze si však musíme uvědomit, že sídliště splňují jen některé jevové znaky měst (vyšší počet obyvatel, výšková hladina zástavby, převaha obyvatelstva zaměstnaného v nezemědělských odvětvích). Nesplňuje však podstatný funkční znak měst daný koncentrací pracovních příležitostí a obslužných a správních aktivit. Městské často nebývá ani urbanistické řešení těchto sídel postrádající centrum a architektonickou dominantu a z toho vyplývající řešení dopravy, které není koncentrické, ale je zaměřeno na spojení s městem. Ani povědomí obyvatel, na němž jsou založeny některé definice města, nehovoří v případě sídliště pro jejich zařazení mezi města. Mezi městem a sídlištěm existuje objektivně i ve vědomí obyvatel dialektický vztah obdobný vztahu mezi městem a vesnicí.

Příspěvek autorů Andrlého a Srba je přínosný v tom, že zveřejňuje úplný seznam obcí, které považuje současná administrativa za města. Geograf může tohoto členění využívat jako nouzového řešení zejména s ohledem na existující datovou bázi, ovšem s vědomím, že uvedenému členění nelze přisuzovat objektivní platnost. Jako příklad můžeme uvést zařazení obce Rychvald mezi obce s MěstNV 3. kategorie k 10. dubnu 1985. Došlo snad v Rychvaldu k tomuto datu k přeměně kvantitativních změn ve změny kvalitativní a k reálnému vzniku města? Ostatně autoři sami uvádějí, že o přiznání statutu měst 2. a sporné 3. kategorie rozhodují jednotlivé KNV. Není tedy zajištěn jednotný pohled ani v rámci ČSR. Geograf proto musí pohlížet na administrativně vymezená města analogicky jako na okresy a kraje, tedy s vědomím, že nejde o objektivně existující regiony, ale o jednotky, které je přesto nutno vzít v úvahu z hlediska existující datové báze a někdy i společenské objednávky.

V praxi lze předloženou koncepci využít pro hrubé mezistátní, mezi-republikové a mezikrajské srovnávací studie (s výhradou faktoru nerovnoměrného slučování obcí). Ovšem už v měřítku okresu je navržené dělení příliš hrubé a zavádějící. Zároveň je nutno geografů co nejrozhodněji varovat před přijetím „nové koncepce“ autorů Andrlého a Srba jako báze pro vědecký výzkum. Právě naopak, geograf jako vědec musí pronikat do objektivně existující sídelní struktury v celé její rozmanitosti i za cenu, že jednotlivá sídla nelze vždy zařadit do předem vymezených statistických kategorií. Domníváme se, že pojetí města a vesnice je výhodné založit právě na koncepci regionů město — zázemí, kde za město je považován skutečně jádrový sídelní útvar. S městem dialekticky spjaté zázemí je samo vnitřně diferencováno a zahrnuje nejen typicky venkovská sídla, ale i případné hybridní útvary jako jsou sídliště, přechodná sídla, aglomerované obce a podobně. Administrativně připojené sídelní útvary, pokud se nestaly integrálními součástmi města, jsou považovány za součást zázemí.

Tento přístup je výrazně geografický, řeší některé teoretické problémy (jakým je například definice města), pracuje s objektivně existujícími regiony a je schopen přinést skutečně nové poznatky a pochopení dialektických souvislostí v systému osídlení.

Literatura:

1. ANDRLE, A., SRB, V.: Nová koncepce pojmů město a venkov a její význam pro geografii. Sborník Čs. geografické společnosti, 93, Praha, Academia 1988, č. 2, s. 103—115, č. 4, s. 252—264.
2. ANDRLE, A.: Prostorové struktury základního stupně a sídla v Československu. Kandidátská disertace. Brno, GGÚ ČSAV 1985, 126 s.
3. SRB, V., KUČERA, M.: Nová klasifikace městských obcí v Československu. Sborník Čs. společnosti zeměpisné, 67, Praha NČSAV 1962, č. 2, s. 160—173.
4. VAISHAR, A.: Sociálně ekonomický urbanizační potenciál ČSR. Ekologický generel ČSR 1 : 500 000. Žilina, DT ČSVTS 1988, rukopis, 16 str.
5. VAISHAR, A.: Regiony město — zázemí jako základní územní jednotky pro sociálně geografickou regionalizaci životního prostředí. In: Vybrané aspekty geografického hodnocení stavu a vývoje životního prostředí v ČSR. Brno, Geografický ústav ČSAV 1988, s. 127—135.
6. ŘEHÁK, S., MARYÁŠ, J.: Soupis sociálně geografických regionů ČSSR. Zprávy GGÚ ČSAV, 24, Brno, GGÚ ČSAV 1987, č. 2, s. 43—58.

Резюме

К ПРАВИЛЬНОМУ ИСПОЛЬЗОВАНИЮ СТАТИСТИЧЕСКОГО ОПРЕДЕЛЕНИЯ ПОНЯТИЯ ГОРОД В ГЕОГРАФИИ

В Чехословацкой социалистической республике был вновь обработан список населенных пунктов, которые считаются городами (1). Потому что эти города определены чисто административным способом, их применение в географии оказывает много затруднений.

В рамках научного подхода к этой проблематике географы должны исходить из объективно существующей структуры расселения, основой которой является фактический населенный пункт (поселение), а не из административно определенных единиц — административных населенных пунктов.

Кроме того произошло в 70.—80. годах в Чехословакии массовое соединение населенных пунктов. Сущность большинства сельских населенных пунктов не изменилась административным присоединением к городу и перенесение их жителей с «сельских» на «городских» является с научной точки зрения неподходящим.

Географ должен поэтому рассматривать административно определенные города аналогично как районы и области, значит, с уважением того факта, что они не объективно существующими регионами, но только единицами, которые необходимо уважать с точки зрения существующей базы данных и общественного заказа.

По мнению авторов могли бы мы считать городами ядра регионов город — окрестность, и административно присоединенные поселения, пока они не стали интегральной частью города, частью этой окрестности.

Административное членение населенных пунктов на городские и сельские может в географии применяться с точки зрения существующей базы данных для сравнения в межгосударственном, межреспубликовом и межобластном масштабах.

(Pracoviště autorů: Geografický ústav ČSAV, Mendlovo nám. 1, 662 82 Brno.)

Došlo do redakce 8. 11. 1988.